

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 54
2015

FUND OG FORSKNING

Bind 54

2015

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 54
2015

With summaries

KØBENHAVN 2015
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 600.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 356.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion:

John T. Lauridsen
Ivan Boserup
Jakob K. Meile

Billedredaktion:

Lene Eklund-Jürgensen

Redaktionsråd:

Else Marie Kofod
Erland Kolding Nielsen
Anne Ørbæk Jensen
Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Trykt på Munken Premium Cream 13, 115 g
Dette papir overholder de i ISO 9706:1998
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: Bording ½
Printed in Livonia
Oplag: 500 eks.

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-136-7

“ICH ZWEIFLE NICHT, DASS MAN HIER FÜR
DIE BAUFORSCHUNG SORGEN KÖNNTE.”

Nyt lys på H.O. Langes kamp for et dansk
videnskabeligt institut i Egypten 1938-39

AF

LARS SCHREIBER PEDERSEN

I *Fund og Forskning* 46 fra 2007 skrev jeg en artikel om egyptologen og
loverbibliotekaren ved Det Kongelige Bibliotek 1901-1924 H.O. Lan-
ges bestræbelser på dels at hjælpe sin mangeårige ven den tysk-jødiske
egyptolog Ludwig Borchardt og dennes hustru Emilie med at erhverve
sig et dansk statsborgerskab og samtidig sikre Danmark og Københavns
Universitet et arkæologisk institut i Kairo i Egypten.¹ På baggrund af det
da tilgængelige materiale lykkedes det at få historien fortalt fra start til
slut. Dog stod det hurtigt klart, at dele af korrespondancen mellem først
Ludwig Borchardt og senere, efter Ludwig Borchardts død 12. august
1938, hans hustru Emilie Borchardt og H.O. Lange manglede. Lange
refererede flittigt fra disse breve, da han i sommeren og efteråret 1938
i flere danske ministerier talte Ludwig og Emilie Borchardts sag. En sag,
det af såvel personlige som faglige grunde lå den 75-årige Lange meget

¹ Lars Schreiber Pedersen: “Sagen har den største Betydning for vort Land.” H.O. Langes kamp for et dansk arkæologisk institut i Ægypten. *Fund og Forskning*, 46, 2007, s. 197-222. Ludwig Borchardt (1863-1938) var oprindeligt uddannet arkitekt (Bauingeniør), men på grund af sin store interesse for forhistorisk byggeteknik blev han ansat som videnskabelig medarbejder ved det egyptiske museum i Berlin under den i datiden førende egyptolog Adolf Ermans ledelse. I museets papyrussamling mødte Borchardt og Lange første gang hinanden i 1887. Mødet udviklede sig til et venskab, der skulle vare i mere end et halvt århundrede. H.O. Langes arkiv på Det Kongelige Bibliotek indeholder 77 breve fra perioden 1892-1938 fra Ludwig Borchardt. Om Ludwig Borchardt se endvidere Cornelius von Pilgrim: Ludwig Borchardt und sein Institut für Ägyptische Bauforschung und Altertumskunde in Kairo. S. Bickel, H.-W. Fischer-Elfert, A. Loprieno og S. Richter (udg.): *Ägyptologen und Ägyptologien zwischen Kaiserreich und Gründung der beiden deutschen Staaten*, Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde, Beihefte 1, 2013, s. 243-266, Susanne Voss: Borchardt, Ludwig, i Peter Kuhlmann og Helmuth Schneider (red.): *Der Neue Pauly*, Supplemente, 6, Stuttgart/Weimar 2012, s. 133ff., Morris L. Bierbrier (red.): *Who Was Who in Egyptology*, 4. udg., London 2012, s. 68f. og Schreiber Pedersen 2007, s. 200f.

på sinde at få bragt i orden. At sikre Danmark og Københavns Universitet et videnskabeligt institut i Egypten og dermed dansk egyptologi et fodfæste i Nillandet ville være en fornem bedrift. Det fik mig i 2007 til i en note at konstatere, at disse breve ikke længere eksisterede i original.² En lidt for dristig bemærkning skulle det vise sig. Brevene er bevaret og dukkede for nyligt op, da professor i egyptologi ved Københavns Universitet Kim Ryholt ryddede op i afdelingens arkiv på universitetet. Resultatet var 14 breve fra perioden 1938-39, tre fra Ludwig Borchardt og de resterende 11 fra Emilie Borchardt, til H.O. Lange. Hertil kom tre udkast til svarskrivelser fra H.O. Lange samt fundatsen fra den af Ludwig og Emilie Borchardt i 1931 i Schweiz grundlagte stiftelse.³

Siden 2007 har direktøren for Schweizerisches Institut für Ägyptische Bauforschung und Altertumskunde i Kairo, Cornelius von Pilgrim, kastet mere lys over ægteparret Borchardts institut i Kairo og parrets bestræbelser for at sikre det imod at blive konfiskeret af det tyske naziregime.⁴ Cornelius von Pilgrim beskæftiger sig ikke dybtgående med ægteparrets kontakt til H.O. Lange i København, idet han med rette slår fast, at Danmark langt fra var Ludwig Borchardts førsteprioritet. Forbindelsen til Lange og Danmark skal, med von Pilgrims ord, blot betragtes som en *Nebenstrang*.⁵ De genfundne breve bekræfter rigtigheden heri. Formålet med denne artikel er at supplere min artikel fra 2007 og Cornelius von Pilgrims fra 2013 med den nye indsigt i de primære aktørers, H.O. Lange og ægteparret Borchardts (primært Emilies) tanker og virke, som brevene giver.

Førsteprioriteten

Allerede i forsommeren 1938 havde Borchardt forsøgt at erhverve sig et udenlandsk statsborgerskab. Øverst på listen stod Schweiz, hvor instituttets stiftelse havde hjemme, og hvor han og hustruen Emilie ofte tilbragte deres ferier, men da den mulighed glippede, sendte Ludwig Borchardt anmodninger ud til en række landes repræsentantskaber i Egypten: Monaco, Sverige, Honduras, Albanien, USA og til sidst England. Da Borchardt hverken havde bopæl i eller havde til hensigt at slå sig ned i de pågældende lande, modtog han negative svar fra dem

² Schreiber Pedersen 2007, s. 202 (note 17).

³ En tak til Kim Ryholt for at have henledt min opmærksomhed på brevene.

⁴ von Pilgrim 2013.

⁵ von Pilgrim 2013, s. 243.

alle. I slutningen af juni rejste Ludwig og Emilie Borchardt på ferie i Schweiz. Her gik situationens alvor for alvor op for dem. Det drejede sig ikke alene om at sikre sig et fremmed statsborgerskab, det gjaldt også om at redde instituttet i Kairo.⁶ Borchardt bragte nu for første gang sit institut i spil. 9. juli skrev han til den amerikanske egyptolog George Reisner, der befandt sig i Kairo, og tilbød at overdrage institut og formue til en amerikansk institution, helst Harvard eller Museum of Fine Arts i Boston, mod at blive tildelt amerikansk statsborgerskab. Reisner fremlagde sagen for den amerikanske ambassadør i Egypten, Bert Fish, og lederen af museet i Boston, Harold Edgell. Begge steder mødte han sympati for sagen, men da han ingen garantier opnåede, anbefalede han i stedet Borchardt at søge enten egyptisk eller britisk statsborgerskab. Ludwig Borchardt havde dog andre prioriteter, betroede han Reisner 17. juli, nemlig “Kopenhagen, wo Lange, an den ich mich aber noch nicht gewandt habe, jedenfalls alles tun würde, damit das Institut vernünftig fortgeführt wird” og universitetet i Leiden i Holland, “wo immerhin einige Vernünftige sitzen.”⁷ USA var dog fortsat Ludwig Borchardts førsteprioritet, og da han 25. juli erfarede, at den amerikanske finansminister Henry Morgenthau opholdt sig i Paris, bad han Reisner om at foranstalte et møde. Det lykkedes ikke for Reisner, men med den amerikanske ambassadør i Kairos hjælp havde han derimod held til at få en mødeaftale i stand med den amerikanske ambassadør i Paris, W.C. Bullitt. Inden ægteparret Borchardt satte sig i toget mod Paris, havde Ludwig Borchardt sendt følere ud til først H.O. Lange i København, 30. juli, og senere, 10. august, til bekendte i Oxford.⁸ Her skal interessen samle sig om forbindelsen til H.O. Lange.

Lieber Lange!

“Vertraulich lege ich Ihnen hiermit eine Frage vor, deren ausführliche Beantwortung mir, nicht zuletzt im Interesse unserer Wissenschaft, augenblicklich sehr wichtig ist.”⁹

Således indledte Ludvig Borchardt sit brev til H.O. Lange 30. juli 1938, hvori den knap 75-årige tyske egyptolog for første gang satte institutsagen

⁶ von Pilgrim 2013, s. 257.

⁷ von Pilgrim 2013, s. 257f. Citatet er s. 258.

⁸ von Pilgrim 2013, s. 259.

⁹ Ludwig Borchardt til H.O. Lange 30.7.1938. B102. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

og spørgsmålet om erhvervelse af dansk indfødsret på dagsordenen.¹⁰ Brevet var sendt til Lange fra Schweiz, hvor Ludwig og Emilie Borchardt var på ferie. I brevet berettede Borchardt om den seneste stramning i Hitlerstyrets kurs over for jødiske statsborgere, den preussiske indenrigsminister m.m. Hermann Görings forordning af 26. april 1938, der betød, at alle tyske jødiske statsborgere i ind- og udland skulle lade deres formue registrere.¹¹ Ludwig Borchardt frygtede en konfiskation af formuen og havde ikke i sinde at efterleve forordningen. Han frygtede, at når denne beslutning blev kendt, ville det føre til, at han og hustruen ville miste deres tyske statsborgerskab. For at beskytte instituttet i Kairo, som han havde oprettet for egne midler efter sin pensionering i 1929, sig selv og hustruen, var Ludwig Borchardt kommet på den tanke at overdrage instituttet til en videnskabelig institution i Danmark, mod at han og hustruen fik tildelt dansk statsborgerskab. Lange var med det samme klar over, at sagen var af største betydning og havde, som Ludwig Borchardt havde udtrykt sin formodning om i slutningen brevet, de rette politiske forbindelser. Lange forelagde 1. august personligt sagen for udenrigsminister P. Munch, og i de følgende uger og måneder gik den sin gang rundt i Udenrigsministeriets, Indenrigsministeriets og Undervisningsministeriets kontorer.¹² I en politisk højspændt tid med et stigende pres fra tyske flygtninge mod den danske grænse var en potentielt sprængfarlig sag som denne, en sag man i de danske ministerier gerne havde været foruden.¹³

Langes svar på Borchardts henvendelse er ikke bevaret,¹⁴ men af det efterfølgende brev fra Borchardt til Lange ses det, at den danske

¹⁰ En nøjagtig afskrift af brevet findes i Udenrigsministeriets arkiv.

¹¹ Forordningen førte til skarpe protester fra bl.a. USA og Sverige og vakte også uro blandt de danske jøder. Den danske gesandt i Berlin, Herluf Zahle, og generalkonsulen i Hamborg, Marinus Yde, anbefalede dog Udenrigsministeriet i København ikke at gå vide med sagen over for Auswärtiges Amt, og sådan blev det. Jf. Hans Kirchhoff: *Et menneske uden pas er ikke noget menneske. Danmark i den internationale flygtningepolitik 1933-1939*, 2005, s. 218f. Om debatten internt i Udenrigsministeriet se desuden Jacob Halvas Bjerre: *Udsigt til forfølgelse. Det danske udenrigsministerium og de europæiske jødeforfølgelser 1938-1945*, 2015, s. 45ff.

¹² Schreiber Pedersen 2007, s. 202ff.

¹³ Som Lone Rünitz viser i *Afhensyn til konsekvenserne. Danmark og flygtningespørgsmålet 1933-1940*, 2005, s. 267 var der ikke tale om nogen decideret invasion. I juli 1938 kom 62 tyske flygtninge over grænsen, i august 133 og i september 162.

¹⁴ I Schweizerisches Institut für Ägyptische Bauforschung und Altertumskundes arkiv i Kairo findes en stor korrespondance mellem H.O. Lange og Ludwig Borchardt. Alle brevene fra 1938-39 vedrørende spørgsmålet om instituttets fremtid er dog forsvundet eller gået tabt. Over for Ludwig Borchardts assistent og højre hånd Herbert Ricke talte

egyptolog havde mindst to punkter, han ønskede mere klarhed over. Det drejede sig dels om ægteparrets mulighed for at opgive det tyske statsborgerskab uden videre – en tanke Ludwig Borchardt af juridiske grunde anså for udelukket – og dels om instituttets finansiering. Her var der ifølge Ludwig Borchardt ingen grund til bekymring. Institutet blev drevet af midler fra den af ægteparret i Schweiz oprettede fond og dels af midler fra deres private formue. Efter ægteparrets død ville denne formue fortsat stå til rådighed. Dels i form af legater og dels som midler tilgået instituttet. “Der Staat wird also kaum etwas weiteres darauf zu verwenden haben,” forsikrede Borchardt.¹⁵ Til sidst i brevet bragte Borchardt oplysninger på banen, som må have overrasket Lange i København, og som Ludwig Borchardt meget belejligt havde undladt at omtale i sit brev 30. juli. Ægteparret Borchardts tilbud var ikke eksklusivt rettet mod Lange og Danmark. USA, England og Holland var også inde i billedet. Ludwig Borchardt forklarede Lange om sine bevæggrunde herfor:

“Ich dachte daran, das Institut einem fremden, starken Staate zu übergeben, der es einmal gut weiterführen und schützen würde, und ebenso für meine Frau und mich dieses Staates Bürgerrecht zu erwerben, auch um gegen das 3. Reich geschützt zu sein. Dabei gewann ich die folgende Reihe:

1. U.S.A. mit Harvard
2. England mit Oxford (Griffith’ Institut)
3. Dänemark mit Kopenhagener Institut
4. Holland mit Leiden

Diese Reihenfolge ist die nach dem Interesse für Bauforschung und nach der Sicherheit (Macht) des Staates, wobei sich zufällig beide Faktoren gleichmäßig abnehmend verhalten.”

Holland og universitetet i Leiden havde Borchardt allerede så godt som opgivet, fortalte han Lange. Det skyldtes dels vanskeligheder med at erhverve hollandsk statsborgerskab, og dels kunne Borchardt ikke opnå den ønskede garanti for, at instituttet, efter Ludwig Borchardts

Emilie Borchardt i september 1939 ligefrem om en byge af breve fra Lange. En lignende skæbne er overgået korrespondancen mellem først Ludwig og senere Emilie Borchardt og de britiske egyptologer Allan H. Gardiner og Norman de Garis Davies, mens ægteparret Borchardts korrespondance med Harvardprofessoren George Reisner er bevaret i Kairo. Meddelt forfatteren af instituttets direktør Cornelius von Pilgrim 9.6.2015.

¹⁵ Ludwig Borchardt til H.O. Lange 5.8.1938. B103. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

død, fortsat ville blive drevet som et primært arkæologisk institut. Den hollandske tilbageholdenhed på dette område kan ikke undre, da den egyptologiske forskning ved universitetet i Leiden på denne tid så godt som udelukkende var af filologisk karakter – lige som hos H.O. Lange i København. Anderledes forholdt det sig med USA og Harvard, der med George Reisner kunne mønstre en arkæolog med stor erfaring fra udgravningskampagner i bl.a. Nubien og Palæstina.¹⁶ I Reisner havde Borchardt en sand fagfælle i såvel ånd som gerning.¹⁷ På det politiske område blev den udtalte amerikanske modvilje mod Hitlers Tyskland forståeligt nok bifaldet af Ludwig Borchardt, der satte sin lid til, at USA ville imødegå eventuelle tyske protester i tilfælde af, at instituttet blev amerikansk. Eneste åbne spørgsmål var – som ved de øvrige lande – hvorvidt ægteparret kunne opnå den ønskede personlige sikkerhed i form af et nyt statsborgerskab. Med hensyn til England havde Ludvig Borchardt endnu ikke gjort sig de store tanker. Dog bekymrede den britiske appeasement-politik, der i flere aviser blev udlagt som britisk svaghed over for Tyskland, ham. Danmarks placering som tredjevalg begrundede han på følgende vis:

“Kopenhagen hat bisher nur philologisch Grosses geleistet, wie wird es da mit der Betreuung der Bauforschung werden? Dann ist Dänemark ein verhältnismässig kleines Nachbarland des 3. Reiches. Hier in der Schweiz, die mir bereits etwas unterhöhlt scheint, kann ich beobachten, wie der wirtschaftliche Druck (und auch militärische Bedrohung?) wirken. Wird Dänemark sich davon immer frei halten können?”

Ludwig Borchardts to forbehold over for Danmark var reelle og ganske rimelige. Dog nagede de ham, og han frygtede, at Lange ville tage Københavns placering på listen ilde op. Han havde dog ingen grund til at frygte Langes reaktion, skulle det vise sig. I den bevarede brevkopi fra 6. august udtrykte Lange sin fulde forståelse for vennens handle-måde, prioriteringer og bekymringer, men han tog i sagens natur også til genmæle:

“Ich verstehe vollkommen Ihre Erwägungen über die Zukunftsmöglichkeiten des Instituts, auch was Sie über Dänemark schreiben ist mir vollkommen verständlich. Was ich diesbezüglich hier schreiben, werden Sie sicher auch verstehen. Es ist ganz richtig, dass wir hier in Ko-

¹⁶ Om Reisner se f.eks. i Morris L. Bierbrier (red.): *Who Was Who in Egyptology*, 4. udg., London 2012, s. 459f.

¹⁷ George Reisner havde i 1920'erne stået ved Ludwig Borchardts side i kampen for at få frigivet det tyske arkæologiske institut i Kairo, der var blevet beslaglagt under Den Første Verdenskrig.

penhagen nur philologisch gearbeitet haben. Das hängt nicht nur mit meinen persönlichen Interessen zusammen sondern auch damit, dass uns die Mittel gefehlt haben um in Ägypten archäologisch in der Arbeit mitzuwirken. Ich möchte hier erwähnen, dass vor Jahren ein Architekturprofessor den Plan hatte mit einigen seiner Schüler nach Ägypten zu gehen um einen der grossen Tempel in extenso aufzunehmen, aber das Geld fehlte. Kopenhagen ist aber das Centrum der ägyptologischen Studien im Norden. Was haben, was die anderen nordischen Universitäten nicht haben: Alterthumssammlungen, Lehrstuhl an der Universität, ägyptologisches Institut mit Bibliothek, Papyrussammlung, Sammlungen von Abklatschen und Photographien. Von den jüngeren, die jetzt Ägyptologie studieren, ist einer kunsthistorisch interessiert, ein anderer ausgebildeter Ingeniör. Wir haben ja auch einen Architekten, E. Dyggve, der bei Ausgrabungen auf Balkan sich angezeichnet hat und auch im Ausland angesehen ist. Er ist Mitglied der dän. Akademie. Ein anderer, Herr Fugmann, war Mitarbeiter bei unseren sechsjährigen Ausgrabungen in Hama. Ich zweifle nicht, dass man hier für die Bauforschung sorgen könnte.”¹⁸

Lange vedgik, han kunne vanskeligt andet, at egyptologerne i København i overvejende grad var filologisk skolede, men blandt hans studerende var der yngre kræfter på vej, og der var desuden hjælp at hente uden for Universitetets mure i skikkelse af arkitekterne Ejnar Dyggve (1887-1961) og Ejnar Fugmann (1896-1965), der havde deltaget i Carlsbergfondets udgravninger i Hama i Syrien 1931-38. Danmark havde med andre ord fuldt ud kvalificerede kandidater, der kunne overtage stafetten fra Ludwig Borchardt og drive instituttet videre i hans ånd.

De politiske forhold kom H.O. Lange også ind på. Her havde Ludvig Borchardt bl.a. stillet spørgsmålstegn ved Danmarks vilje og evne til at modstå et eventuelt kommende tysk pres. Lange vedgik sig naturligvis Danmarks plads blandt de europæiske småstater, men betonede der overfor Danmarks orientering mod England og den i landet generelt herskende uvilje mod Hitlers Tyskland:

“Dänemark ist ein kleines Nachbarland des 3. Reiches. Die Einheit der nordischen Länder bestätigt sich mehr und mehr in der jetzigen Weltlage, und die Mentalität hier oben ist der jetzigen deutschen diametral entgegengesetzt. Die Gefahr ist wohl für Schweiz grösser als für uns wegen der deutschen Bevölkerung in der Schweiz. Die Grenze

¹⁸ H.O. Lange til Ludvig Borchardt 6.8.1938. B104. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

zwischen uns und Deutschland ist ziemlich reinlich gezogen; es sind einige Tausend Deutsche nördlich und einige Tausend Dänen südlich der Grenze. Die Sympathien hier gehen entschieden nach England. Natürlich ist unsere Lage ausgesetzt und mahnt zu Vorsicht, aber die Nazimentalität ist bei uns unmöglich.”

Som det er fremgået, betonedede H.O. Lange, at København var centrum for den egyptologiske forskning i Norden. Det lå ham stærkt på sinde, at denne førerposition blev bibeholdt og udbygget.¹⁹ Alligevel åbnede han til sidst i sit svar op for en fællesnordisk løsningsmodel:

“Noch eins möchte ich noch berühren. Es wäre auch die Möglichkeit Ihr Institut der Kopenhagener Universität anzugliedern als *nordisches* Institut für Dänemark, Schweden, Norwegen und Finnland. Die kulturellen und wissenschaftlichen Verbindungen im Norden sind zahlreich. Dadurch würde Ihr Institut unter dem Schutz der nordischen Staaten stehen.”

Med hensyn til det centrale spørgsmål om erhvervelse af dansk statsborgerskab stillede Lange Borchardt i udsigt, at det måske ville kunne lade sig gøre ved indfødsretsloven i foråret 1939. Det havde Ludvig Borchardt ikke tid til at vente på, svarede han Lange tre dage senere.²⁰ 5. august havde Borchardts nære ven og kollega Harvard-professoren George Reisner nemlig sendt et brev med et for Borchardt særdeles foruroligende indhold: “I read yesterday in the Egyptian Gazette that the Egyptian Government has passed two agreements, relating 1) to leaving all questions of personal status of Germans to the German consulate, and 2) an agreement concerning personal property belonging to Germans in Egypt.” Reisner rådede desuden Borchardt til hurtigst muligt at erhverve britisk eller dansk statsborgerskab. Brevet foruroligede tydeligvis Ludvig Borchardt. Der var nu ingen tid at spille: “In ein paar Wochen könnte es zu spät sein und der Raub des in Ägypten liegenden Vermögens bereits vollzogen. Daher halte ich Ihren Vorschlag etwas bis März zu warten mit der dänischen Staatsangehörigkeit für nicht gangbar.” Borchardt bragte to nye løsningsforslag på banen, som han bad Lange om at undersøge, om de kunne lade sig gøre eller ej. Det første gik ud på, at han og hustruen Emilie kunne blev ansat som tjenestemænd ved det til Danmark overdragne institut, og at ægteparret herefter – på overdragelsesdagen af instituttet til den danske stat – blev

¹⁹ Det kommer bl.a. til udtryk i H.O. Langes brev til P. Munch 2.8.1938. RA: Udenrigsministeriet, j.nr. 41 V 293.

²⁰ Ludvig Borchardt til H.O. Lange 9.8.1938. B105. Egyptologisk arkiv, ToRS. Københavns Universitet.

tildelt dansk statsborgerskab. Den anden løsning var, hvis Lange fortsat fastholdt muligheden for at gøre instituttet fællesnordisk, at ægteparret Borchardt søgte og fik svensk statsborgerskab. Hvorledes Lange har set på det sidstnævnte forslag, får stå hen, men det er langt fra sikkert, han har bifaldet det. Hvad der givetvis har ført til panderynker hos den danske egyptolog, var Borchardts meddelelse i slutningen af brevet om, at han og hustruen få dage senere ville rejse til England. Ludwig Borchardt fortalte, som Cornelius von Pilgrim har vist, ikke sin gamle ven hele sandheden. Godt nok agtede ægteparret at rejse til England, men det var, som vi har set ovenfor, først efter at ægteparret havde mødtes med den amerikanske ambassadør i Paris.

H.O. Lange modtog Ludwig Borchardts brev 11. august og rettede samme dag på ny henvendelse til udenrigsminister P. Munch.²¹ H.O. Lange delte tydeligvis venen Ludwig Borchardts nye bekymringer. Men ekstra bekymret var Lange givetvis også blevet over nyheden om ægteparret Borchardts forestående rejse til England. Hvad formålet med rejsen var, havde Ludwig Borchardt ikke nævnt i sit brev, men det behøvede han ret beset heller ikke. Det stod for Lange klokkeklart. Ægteparret Borchardts ærinde i England var at drøfte muligheden for at opnå britisk statsborgerskab og overdrage instituttet til universitetet i Oxford. Det var rigtig nok nu *periculum in mora*, som Lange skrev til P. Munch.²²

Ægteparret Borchardt nåede dog aldrig til England. Ludwig Borchardt døde undervejs den 12. august. Fra Paris sendte Emilie Borchardt samme dag budskabet til Lange i København. Kampen for at sikre instituttet ville naturligvis fortsætte under hendes ledelse, forsikrede hun Lange. Noget svar på den af ægteparret udsendte føler til England og universitetet i Oxford havde hun endnu ikke modtaget, men Emilie Borchardt agtede nu at rette henvendelse til kontakten i England, egyptologen Norman de Garis Davies, på ny. Kontakten til England betød dog ikke, at H.O. Lange skulle indstille sit arbejde for sagen i København, skrev Emilie Borchardt, tværtimod: ”Ich bitte Sie inständig die Sache auch bei sich nicht liegen zu lassen. Ich würde es mir nie verzeihen, wenn ich meines Mannes Werk nicht retten konnte.”²³

Efter mandens død rejste Emilie Borchardt til Zürich i Schweiz. Herfra skrev hun, der i mellemtiden havde modtaget to breve fra H.O. Lange,

²¹ Jf. Schreiber Pedersen 2007, s. 205f.

²² H.O. Lange til P. Munch 11.8.1938. RA: Udenrigsministeriet, j.nr. 41 V 293.

²³ Emilie Borchardt til H.O. Lange 12.8.1938. B106. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

17. august atter til den danske egyptolog. Den nøjagtige ordlyd af Langes breve, hvoraf det ene blev afsendt 11. august, dagen inden Ludwig Borchardts død, kender vi ikke, men af Emilie Borchardts svar fremgår det, at Lange i begge breve havde tilkendegivet sin støtte til fortsat at arbejde for en redning af instituttet fra et eventuelt kommende nationalsocialistisk overgreb. Emilie Borchardt var fortsat taknemmelig for Langes opbakning i institutsagen, som hun nu havde gjort til sit sidste livsværk: "Ich habe kein Ziel mehr im Leben als das Werk meines Mannes zu erhalten, zu retten – wie glücklich wäre ich, wenn das mit Ihrer Hilfe gelänge!"²⁴

Hvorvidt det nazistiske styre i sommeren 1938 havde reelle planer om at beslaglægge det borchardtske institut i Kairo, ved vi ikke. Noget tyder dog på, at en beslaglæggelse ikke var umiddelbart forestående. I august 1938 fremviste Emilie Borchardts ægyptiske advokat Ludwig Borchardts testamente på det tyske konsulat i Kairo og vurderede efterfølgende, at der ingen fare var for konfiskation, kunne Stephen Gaselee fra det britiske udenrigsministerium meddele Allan H. Gardiner 24. september.²⁵ Den danske vicekonsul i Kairo, Julius Quedens, nåede dagen efter frem til samme resultat.²⁶ For en sikkerheds skyld overdrog Emilie Borchardt i ugerne efter ægtemandens død i al hemmelighed instituttet i Kairo til stiftelsen i Schweiz. Overdragelsen var dog udelukkende tænkt som en midlertidig løsning. Schweiz spillede nemlig, i følge Emilie Borchardt, ikke nogen nævneværdig rolle i den ægyptologiske videnskab, og hendes chancer for at opnå schweizisk statsborgerskab var udsigtsløse.²⁷

20. august skrev Emilie Borchardt igen til Lange, fra hvem hun i mellemtiden havde modtaget to breve, dateret henholdsvis 15. og 18. august. Langes udtalte bekymring for instituttets videre skæbne berørte fortsat Emilie Borchardt dybt, men siden hendes forrige brev havde situationen ændret sig betydeligt til det bedre for hende selv og instituttet, som hun forklarede Lange:

"Ich muss nun aber auf die Sache selbst eingehen. Es hat sich inzwischen herausgestellt, dass eine akute Gefahr nicht besteht. D.h. also,

²⁴ Emilie Borchardt til H.O. Lange 17.8.1938. B107. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

²⁵ Stephen Gaselee til Alan H. Gardiner 24.9.1938 (AHG/42.34.5). Gardiner MSS. The Griffith Institute, Oxford.

²⁶ Julius Quedens til Udenrigsministeriet 25.9.1938. RA: Udenrigsministeriet, j.nr. 41 V 293.

²⁷ Emilie Borchardt til Norman de Garis Davies 24.8.1938 (AHG/42.34.11). Gardiner MSS. The Griffith Institute, Oxford.

dass nicht etwa plötzlich die Häuser beschlagnahmt werden können oder Ähnliches. Auch habe ich noch nicht, wie Sie in Ihrem letzten Brief annehmen, die volle Verfügung über Häuser und Vermögen. Somit könnte ich, kann ich, noch gar nicht handeln. Aber für überstürztes Handeln ist – so viel ich jetzt sehen kann – auch keine Veranlassung. Es müssen jetzt alle Formalitäten, die nach einem solchen Todesfall nötig sind, vorbereitet und erfüllt werden. *Wahrscheinlich* muss ich in absehbarer Zeit nach Kairo reisen. Und dann, wenn alles in Ordnung ist, ich die Verfügung habe, kann ich in Ruhe alles so machen, wie mein Mann es sich gedacht und gewünscht hat, denn das ist ja das einzige Ziel meines Lebens. Dann müssen wir über all’ das noch reden, was Sie in Ihrem Brief andeuten – heute kann ich noch nicht darauf eingehen. [...] Was nun den Vertrag zwischen Ägypten und Deutschland betrifft, so scheint sich diese Nachricht auf einen Irrtum zu gründen. Es handelt sich wohl um eine neue Fassung der Kompetenzen des Deutschen Konsuls vom Mai. Durch diese werden die Kompetenzen nur noch auf gewisse Dinge ausgedehnt. Erbschaftsangelegenheiten, Streitigkeit zwischen Deutschen und einiges mehr.”²⁸

Emilie Borchardt bad Lange om fortsat at behandle sagen med fortrolighed, og lovede at holde ham orienteret, når og hvis der skete nyt i sagen.

I København må H.O. Lange have læst brevet med blandede følelser. På den ene side må det have glædet ham at erfare, at hans mangeårige ven og kollega Ludwig Borchardts arkæologiske institut i Kairo alligevel ikke var i overhængende fare for at blive beslaglagt. På den anden side har Lange formentlig allerede kunnet fornemme skriften på væggen, nemlig at ægteparret Borchardts incitament til at overdrage institut og formue til den danske stat og Københavns Universitet nu var om ikke helt forsvundet så i hvert fald ved at smuldre bort. Ordlyden af Langes svar fra 21. august kender vi ikke, men Emilie Borchardts brev fra 25. august giver os et indtryk af indholdet. Med udgangspunkt i Ludwig Borchardts brev fra 30. juli spurgte Lange på ny til instituttets økonomi og de til stiftelsen udarbejdede statutter. Emilie Borchardt bekræftede rigtigheden af de allerede af hendes mand givne informationer og slog, som også Ludwig Borchardt havde gjort det, fast, at instituttet også i fremtiden skulle være helliget arkæologisk og ikke filologisk forskning. Endelig bragte hun hendes mands højre hånd, Herbert Ricke, på banen som

²⁸ Emilie Borchardt til H.O. Lange 20.8.1938. B108. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

Ludwig Borchardts efterfølger på direktørposten. Yderligere spørgsmål skulle gemmes til senere forhandlinger. Forhandlinger, Emilie Borchardt på daværende tidspunkt ikke følte sig i stand til at tage.²⁹ En grund til den her udviste tilbageholdenhed er velsagtens den, at der var flere potentielle bejlere til hendes og instituttets gunst. I slutningen af august rejste hun til England for at føre forhandlinger med de britiske egyptologer Allan H. Gardiner og Norman de Garis Davies. I England var interessen for at overtage instituttet i Kairo ligeledes stor, men muligheden for hurtigt at tildele Emilie Borchardt britisk statsborgerskab ikke til stede. Ventetiden var fire år.³⁰

29. august, samme dag som Emilie Borchardt rejste til England, skrev Lange et svar til hende, hvis indhold vi kun kan få en fornemmelse af via hendes efterfølgende svar. Lange synes i Emilie Borchardts øjne at have lidt for travlt med at finde frem til en endelig og ikke mindst dansk løsning:

“Es ist daher gar nicht so schlimm, wenn die Dinge nicht gar zu schnell vorwärts kommen, wie Sie schreiben. Ich muss Sie nur von Herzen bitten, nichts zu unternehmen, was irgendwie die vollkommene Diskretheit der Sache in Frage stellt. Es würde sonst der Sache schaden und mir. Ähnliches habe ich auch die beiden anderen Stellen [USA (Harvard) og England (Oxford), LSP] wissen lassen, mit denen, wie mein Mann Ihnen ja schrieb, er in Verbindung getreten war.”³¹

5. september svarede H.O. Lange Emilie Borchardt. Kun et udkast er bevaret, men det giver et indblik i de tanker, bekymringer og planer, som Lange gjorde sig på det tidspunkt. At institutsagen optog al hans tid, slog han fast som det første: “Sie werden verstehen, dass ich Tag und Nacht mit Überlegungen in Ihrer Sache verbringe.”³² Sagen stod og faldt her i starten af september i Langes optik dels på, om Københavns Universitet kunne modtage instituttet i Kairo som gave, og dels om Emilie Borchardt kunne tildeles dansk statsborgerskab. De mere praktiske spørgsmål om bl.a. instituttets statutter, fremtidige administration og bemanning havde Lange også med i sine overvejelser, men de måtte for nu komme i anden række. H.O. Lange forsøgte at imødegå de be-

²⁹ Emilie Borchardt til H.O. Lange 25.8.1938. B109. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

³⁰ von Pilgrim 2013, s. 261.

³¹ Emilie Borchardt til H.O. Lange 1.9.1938. B110. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet. Lange havde skrevet til Emilie Borchardt 29.8.

³² H.O. Lange til Emilie Borchardt 5.9.1938 (udkast). B111. Egyptologisk arkiv. ToRS, Københavns Universitet.

tænkeligheder ved at overdrage instituttet i Kairo til et universitet og et land, hvor der så godt som udelukkende var blevet bedrevet filologisk forskning, som Emilie Borchardt mellem linjerne havde fremsat i sit brev 25. august. Lange slog endnu en gang fast, at man i København havde folk til at løse opgaven:

“Wie Sie wissen, und wie Ihr Mann auch wusste, haben wir hier bisher wesentlich philologisch gearbeitet, und wir haben noch den Mann, der das Institut im Sinne Ihres Mannes leiten kann. Ihr Mann hatte ausgezeichnete philologische Kenntnisse, die ja für jede Arbeit in Ägypten notwendig sind. Ein kompetenter dänischer Direktor können wir vorläufig nicht finden, wohl aber jüngere Leute, Archit[ek]ten und Ägyptologen, die ausgebildet werden können. Die Gedanke ist daher bei mir entstanden, ob man dem Institut einen breiteren internationalen Basis geben könnte, wodurch man z.B. Dr. Ricke weiter als Mitarbeiter benutzen könnte. Doch scheint es mir notwendig, damit das Institut in der Luft schweben soll, dass es rechtlich dänisch bleibt.”

Et internationalt institut med en international ledelse kunne der i Langes øjne dog ikke blive tale om, men udenlandske videnskabsfolk ville selvsagt kunne blive ansat på det dansk ledede institut. Med hensyn til bemanningen af instituttet i Kairo var Lange fortsat på gyngende grund:

“Ich weiss ja auch nicht, ob die Mittel der Stiftung es erlauben wird mehr als zwei Herren in der Arbeit zu erhalten. Ihr Mann hatte wohl nicht mehr als einen Assistenten. Es scheint mir notwendig, dass immer ein ägyptologisch ausgebildeter Herr immer da sein muss, der archäologisch arbeiten will.” I slutningen af svarudkastet Lange slog på ny sin loyalitet over for Ludwig og Emilie Borchardt fast: “Ich fühle mich als Ihren Repräsentant bei den Verhandlungen, und es ist von Bedeutung, dass ich alle Bedenken überwinden kann. Aber ich möchte ja selbstverständlich nichts sagen oder versprechen, was gegen die Absichten und Pläne Ihres Mannes und die Ihrigen geht.”

Mens Lange skrev disse linjer, havde Undervisningsministeriet forelagt institutsagen for Københavns Universitet, hvor man nu afventede rektor C.E. Blochs svar. Nå det forelå kunne spørgsmålet om tildeling af dansk statsborgerskab til Emilie Borchardt gøres til genstand for forhandlinger på et ministerråd.

Emilie Borchardt slog i sit svar 8. september fast, at Herbert Rickes ansættelse på instituttet ikke stod til diskussion: “Mir ist nie der Gedanke gekommen Dr. Ricke zu entlassen, *mein Mann hat Dr. Ricke immer als seinen Nachfolger betrachtet*, denn nur mit ihm kann die Tradition meines

Mannes aufrechterhalten werden. [...] Dr. Rieckes Verbleib am Institut ist eine Hauptbedingung, in welcher Form das geschehen kann, können natürlich nur eingehende Verhandlungen ergeben.”³³ Emilie Borchardt benyttede lejligheden til at rydde en misforståelse af vejen, som Lange havde gentaget ved flere lejligheder. Den af ægteparret i Schweiz oprettede stiftelse var ikke schweizisk men tysk, forklarede hun Lange, der nok en gang blev mindet om, at sagen i sidste ende stod og faldt med, om Emilie Borchardt kunne opnå dansk indfødsret eller ej. Lange havde, muligvis i sit brev 5. september, foreslået Emilie Borchardt at komme til Danmark og drøfte og ordne de mere principielle spørgsmål i sagen med de danske myndigheder, men det ønskede Emilie Borchardt ikke, så længe hun ikke kunne få nogen garanti for, at det var muligt for hende at opnå dansk statsborgerskab.

H.O. Lange svarede 10. september, kan vi se af Emilie Borchardts efterfølgende brev. Heri fremførte han bl.a. på ny sit ønske om, at Emilie Borchardt skulle komme til København. Hun foretrak dog, meddelte hun Lange 14. september, at rejse hjem til Egypten, så snart arvesagen efter Ludwig Borchardts død var bragt i orden. At rejse til Danmark for at forhandle med de danske myndigheder, var endnu alt for tidligt i forløbet.³⁴ Samme dag udfærdigede Lange i København et svarudkast, det tredje og sidste blandt de genfundne breve.³⁵ Universitetets rektor havde udtrykt visse betænkeligheder ved at modtage instituttet i Kairo, som Lange under forhandlinger i Undervisningsministeriet havde forsøgt at overvinde.³⁶ Han vurderede, at han var kommet et skridt videre, men at alle forhindringer langt fra var ryddet af vejen. Han opfordrede derfor på ny Emilie Borchardt til at komme til København og føre forhandlinger med de danske myndigheder og universitetets rektor. “Ihr Besuch kann die Sache ohne Zweifel entschieden fördern,” lokkede han Emilie Borchardt med. Også på spørgsmålet om Herbert Rickes position i et eventuelt kommende dansk institut meldte Lange her klart ud: “Ich bin jetzt ziemlich sicher, dass man gern Dr. Ricke als Leiter des Instituts sehen wird.” Om det var universitetets rektor eller embedsmændene i Undervisningsministeriet, der gemte sig bag dette “man”, gav Lange

³³ Emilie Borchardt til H.O. Lange 8.9.1938. B113. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

³⁴ Emilie Borchardt til H.O. Lange 14.9.1938. B114. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

³⁵ H.O. Lange til Emilie Borchardt 14.9.1938 (udkast). B115. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

³⁶ Jf. Schreiber Pedersen 2007, s. 209ff.

ikke nogen forklaring på, men uanset hvad forsøgte Lange tydeligvis at nærme sig Emilie Borchardt på dette vigtige og ømtålelige område. Emilie Borchardt havde flere gange i den efterhånden månedlange korrespondance med Lange givet udtryk for, at redningen og fremtidssikringen af ægtemandens institut var hendes sidste store livsopgave. De afsluttende ord i Langes svarudkast fra 14. september vidner om, at H.O. Lange efterhånden havde fået det på samme måde:

“Ich brauche Ihnen nicht zu sagen, dass es mir ein Hauptaufgabe ist, dem Institut den Weg zu bereiten, nicht nur weil ich darin eine grosse Gabe mit unermesslichen Möglichkeiten für unsere Wissenschaft sehe, sondern auch um daran mitzuwirken, dass der letzte Wunsch meines lieben, verstorbenen Freundes erfüllt werden kann. Die Rettung des Instituts war ihm alles in der letzten Zeit.”

Om ordene i det afsendte brev var nøjagtig de samme, som dem i det bevarede og her citerede udkast, kan vi kun gisne om. Hvad vi derimod, med Cornelius von Pilgrims artikel i hånden, med sikkerhed ved, er, at Langes pågæenhed var begyndt at irritere Emilie Borchardt og navnlig Herbert Ricke.³⁷ 19. september luftede Emilie Borchardt sin irritation over for Ricke: “Es ist natürlich, dass man keine Katz im Sack kaufen will, mir scheint aber doch Vieles, was er schreibt – na sagen wir gelinde – etwas kleinlich.” Ricke var fire dage senere endnu mere klar i tonen:

“Der Gesamteindruck ist nicht gerade grosszügig, und man hat vor allem das Gefühl, dass Lange das Institut mit Haut und Haaren fressen will und dann nach eigenen Ideen umändern will. Er ist Philologe und deshalb ist ihm die Bauforschung natürlich ziemlich gleichgültig wenn nicht lästig. [...] Lange will natürlich nur Dänen in das Institut setzen. Das ist begreiflich, aber nicht im Sinne des Mudirs. [...] Etwas peinlich wirkt Langes Zudringlichkeit. Er will gleich ein Haus verkaufen, er will nordische (natürlich nur nordische) Ägyptologen einquartieren. [...] Im ganzen habe ich den Eindruck, dass Lange nicht so sehr das Institut retten will, sondern dass er ein ‘grossartiges Geschenk’ haben will; der Appetit darauf schimmert überall durch.”³⁸

Herbert Rikes vurdering af Langes intentioner er hård, men om den også er for hård, er det på det bevarede (beskedne) kildegrundlag svært at svare på. Tre svarudkast fra Langes hånd er hvad vi har til rådighed ud af en korrespondance, der skønsomt har talt i omegnen

³⁷ Om Herbert Ricke (1901-1976) se f.eks. Morris K. Bierbrier (red.): *Who Was Who in Egyptology*, 4. udg., London 2012, s. 465f.

³⁸ Her citeret efter Schreiber Pedersen 2007, s. 216. Citaterne er også at finde hos von Pilgrim 2013, s. 261 (med notehenvísninger).

af tyve breve fra H.O. Lange. Det indtryk H.O. Lange efterlader i de tre bevarede svarudkast er dog ikke af en så kynisk og beregnende person, som den Herbert Ricke præsenterer os for. Naturligvis øjnede Lange her en stor chance for dansk egyptologi til at etablere sig permanent i Egypten på linje med flere af fagets førende nationer, Tyskland og Frankrig. Som dansk egyptologis førstemand gennem flere årtier og lektor ved Københavns Universitet 1924-37 gjorde han sig forståeligt nok store anstrengelser for at få instituttet til Danmark. Omvendt havde Herbert Ricke, en mand med god udsigt til at blive Ludwig Borchardts efterfølger som leder af instituttet i Kairo, ikke, må vi formode, nogen synderlig interesse i at se instituttet overdraget til Danmark og universitetet i København eller en af de øvrige bejlere. Hans ovenfor citerede brev til Emilie Borchardt rummer da også flere overdrivelser og fejl. H.O. Lange var primært filologisk orienteret, men egyptologiens arkæologiske side var ham ingenlunde fremmed eller ligegyldig, hvad han bl.a. havde demonstreret med sit og Heinrich Schäfers fire bind store katalog over de cirka 800 steler fra det Mellemske Rige, der ved århundredskiftet befandt sig på museet i Kairo.³⁹ Heller ikke var det Langes hensigt udelukkende at placere danske egyptologer på instituttet, og ledes skulle det heller ikke af en dansker – der var på daværende tidspunkt ingen virkeligt egnede kandidater dertil. Tværtimod betonede Lange gentagne gange Rickets betydning for stedet, og havde, som vi så i udkastet fra 14. september, fuld forståelse for, at Ricke skulle være instituttets næste direktør. Denne holdning havde Lange også givet udtryk for i sit møde med Undervisningsministeriets departementschef Frederik Graae 13. september.⁴⁰

Men Lange stillede mange spørgsmål og har tydeligvis virket lidt for ivrig og anmassende i sin fremfærd. Et udateret notat fra Langes hånd fundet blandt brevene rummer ni udførlige spørgsmål, Lange skulle stille Emilie Borchardt. Navnlig mængden af breve overvældede Emilie Borchardt.

H.O. Lange var dog langt fra færdig med at skrive til hende. Efter det formodede brev, som vi har i udkast, fra 14. september fulgte med sikkerhed to nye breve fra Langes pen 16. og 17. september. Økonomien var endnu en gang i fokus hos Lange, og Emilie Borchardt lovede ham i sit svar 19. september at få udarbejdet en oversigt over instituttets årlige

³⁹ H.O. Lange og H. Schäfer: *Grab- und Denksteine des mittleren Reiches*, Berlin 1902-25.

⁴⁰ H.O. Lange til Frederik Graae 14.9.1938. RA: Undervisningsministeriet, j.nr. 2200/1938.

udgifter.⁴¹ Det fremsendte hun Lange 30. september, dog ikke helt i den form, hun havde tænkt sig. Det havde ikke været muligt at få det seneste budget fra Kairo, hvorfor Lange modtog en oversigt over budgettet for 1937.⁴² Emilie Borchardt fortalte ved samme lejlighed, at hun den efterfølgende uge ville rejse tilbage til Kairo. Indtil Emilie Borchardt en dag kunne rejse til København, den mulighed holdt hun fortsat for åben, ville hun opholde sig i Egypten. Sikkert hjemkommet til Kairo sendte hun i midten af oktober et nyt brev af sted mod Lange i København. Det var vel mest af alt for at melde sin hjemkomst til Nillandet, for om deres efterhånden månedlange fælles interesse, institutsagen, var der intet nyt at berette. Afslutningen på hendes korte brev kunne tolkes som hendes forsøg på at dæmme lidt op for brevstrømmen fra Danmark: “Sowie die Arbeit sich lichtet und ich klarer sehe, schreibe ich Ihnen wieder.”⁴³ Var det ønsket, kan det hurtigt afsløres, at det ikke gik i opfyldelse. Lange skrev på ny til hende 21., 22. og 30. oktober.

9. november sendte Emilie Borchardt den første klare indikation på, at instituttet i Kairo ville glide Langes næse forbi. Det hastede ikke med at tilknytte Kairo-instituttet til en udenlandsk institution, betroede hun ham, navnlig fordi det havde vist sig, “dass sich die Jurisdiktion des hiesigen Konsuls nur auf ganz bestimmte – standesamtliche – Fälle bezieht, also eine Einschränkung und keine Erweiterung erfahren hat, seit Aufhebung der Kapitulationen.” Da Langes arbejde for sagen i Danmark var behæftet med så mange besværligheder for den aldrende danske egyptolog kombineret med, at udsigten til at opnå dansk statsborgerskab var så godt som udelukket, og endelig at Emilie Borchardt frygtede, at sagen skulle vække unødigt opsigt, meddelte hun Lange, at det var bedst, hvis han for nu ikke foretog sig mere i sagen. “Es wird vielleicht die Zeit kommen, in der man wieder für die Sache arbeiten kann, aber einstweilen scheint es mit entschieden das beste für die Sache keine weiteren Schritte zu unternehmen,” sluttede hun af.⁴⁴

I København må ordene have gjort et vist indtryk på H.O. Lange. Han havde 28. oktober præsenteret en ny løsningsmodel for udenrigsminister

⁴¹ Emilie Borchardt til H.O. Lange 19.9.1938. B116. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

⁴² Emilie Borchardt til H.O. Lange 30.9.1938. B117. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet. Budgettet lød på lidt over 34.000 schweizerfranc.

⁴³ Emilie Borchardt til H.O. Lange 15.10.1938. B118. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

⁴⁴ Emilie Borchardt til H.O. Lange 9.11.1938. B119. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

P. Munch, der gik ud på at ansætte Emilie Borchardt som administrator for det kommende danske institut og gøre hende til medlem af instituttets bestyrelse. Herved, troede Lange fejlagtigt, kunne hun på linje med andre udlændinge, der blev ansat i den danske stats tjeneste, for eksempel som professorer ved universitetet, opnå dansk indfødsret ved den næstkommende indfødsretslov i marts 1939.⁴⁵ Langes forslag havde ingen gang på jord, men der skulle gå flere måneder, inden han fik endelig besked derom. I mellemtiden forsøgte han dog en sidste gang at overtale Emilie Borchardt til at drøfte sagen med det danske konsulat i Egypten, hvilket hun dog afviste lillejuleaften 1938: "Die Sache meines Mannes, die uns gemeinsam am Herzen liegt, überlasse ich der Zukunft. Ich glaube der Weg, den Sie in Ihrem letzten Brief angeben, die Besprechung mit Ihrem Gesandten, unterbleibt für jetzt besser. Im Augenblick ist alles so verhangen, dass man besser gar nichts unternimmt."⁴⁶ Lange hørte først fra Emilie Borchardt igen i begyndelsen af februar 1939. Selv havde han i mellemtiden skrevet to gange til hende, den 2. og 21. januar. Som hovedparten af H.O. Langes breve i denne sag, er også de nu med al sandsynlighed gået tabt. Indholdet af sidstnævnte brev kan vi dog komme med et kvalificeret bud på. Oven på Langes henvendelse 28. oktober og en fornyet henvendelse 21. december holdt udenrigsminister P. Munch og undervisningsminister Jørgen Jørgensen et møde i begyndelsen af januar 1939, hvor de drøftede institutsagen og endelig besluttede ikke at tage imod Ludwig og Emilie Borchardts tilbud. Det nedslående men efterhånden forventede resultat blev meddelt H.O. Lange i et brev fra Undervisningsministeriet 20. januar. Begrundelsen for afslaget blev angivet som Indenrigsministeriets manglende vilje til at tildele Emilie Borchardt dansk indfødsret ved indfødsretsloven i marts 1939.⁴⁷ Den endelige afgørelse fra København kom dog ikke bag på Emilie Borchardt. Fra Luxor modtog H.O. Lange et svar, der var holdt i en noget bestemt tone:

"So sehr mich Ihr reges Interesse freut, so sehr bitte ich Sie aber jetzt alles Arbeiten für das Institut zu unterlassen. Es kann ja höchstens die Sache gefährden, und das ist doch nicht Ihre Absicht. Mir war es schon unangenehm, dass mich Ihr Vizekonsul in der Angelegenheit aufsuchte, denn es hat gar keinen Zweck, dass viele Menschen damit beschäftigt

⁴⁵ H.O. Lange til P. Munch 28.10.1938. RA: Udenrigsministeriet, j.nr. 41 V 293.

⁴⁶ Emilie Borchardt til H.O. Lange 23.12.1938. B120. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

⁴⁷ Frederik Graae til Udenrigsministeriet 20.1 1939. RA: Udenrigsministeriet, j.nr. 41 V 293.

werden. Das ist höchst gefährlich. Augenblicklich, wie gesagt, arbeiten wir, für die Zukunft habe ich bestimmte Pläne – die sich *nicht* mit den von Ihnen angeführten decken –, die noch nicht spruchreif sind. Jede voreilige in Angriffnahme kann aber nur schaden – nicht nur ‘kann’ sondern ‘würde’.”⁴⁸

Besøget fra den danske vicekonsul i Egypten, Julius Quedens, havde tydeligvis ikke behaget Emilie Borchardt, der på ny bad Lange om ikke at foretage sig yderligere i sagen. Det agtede H.O. Lange dog næppe heller at gøre. Med det endelige afslag fra de danske myndigheder 20. januar var slaget endegyldig tabt og Langes chance for at sikre Danmark et arkæologisk institut i Egypten definitivt gledet ham af hænde. I det 11. og sidste brev i rækken fra Emilie Borchardt til H.O. Lange, dateret 5. marts 1939, er al snak om en overdragelse af instituttet forstummet. I stedet omtaler Emilie Borchardt de af Herbert Ricke for instituttet just gennemførte udgravninger i Luxor og Karnak og besvarer et spørgsmål, som Lange havde stillet i et brev fra 14. februar, vedrørende en evt. udgivelse af et upubliceret katalog fra Ludwig Borchardts hånd. Lange tilbød Emilie Borchardt at lade en af sine tidligere studerende, Aksel Volten, færdiggøre katalogets register, hvilket Emilie Borchardt lovede at overveje.⁴⁹ Endelig sluttede hun brevet af med at omtale et besøg af en af Langes bekendte, Bodil Hornemann.⁵⁰

Hornemann var uddannet billedhugger, tilknyttet Nationalmuseets Etnografiske Samling og arbejdede som fotograf på de danske udgravninger i Hama i Syrien i sæsonerne 1932-38. Sylvia Peuckert omtaler kort Emilie Borchardts og Bodil Hornemanns møde i sin bog om den tysk-jødiske kunsthistoriker Hedwig Fechheimer, og foreslår som en mulighed, at Hornemanns ærinde var institutsagen, og at hun mødte frem på vegne af H.O. Lange.⁵¹ Den her omtalte korrespondance kan hverken be- eller afkræfte denne tese.⁵²

⁴⁸ Emilie Borchardt til H.O. Lange 7.2.1939. B122. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

⁴⁹ Aksel Volten (1896-1963) havde allerede udarbejdet registret til Ludwig Borchardts *Statuen und Statuetten von Königen und Privatleuten im Museum zu Kairo, Nr. 1-1294*, der udkom som seriens femte og sidste bind i 1936.

⁵⁰ Emilie Borchardt til H.O. Lange 5.3.1939. B123. Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet.

⁵¹ Sylvia Peuckert: *Hedwig Fechheimer und die ägyptische Kunst: Leben und Werk einer jüdischen Kunstwissenschaftlerin in Deutschland*, Berlin 2014, s. 232.

⁵² H.O. Langes arkiv på Det Kongelige Bibliotek (NKS 3736, 4°) indeholder ingen breve fra Bodil Hornemann til Lange. Heller ikke i Egyptologisk arkiv, ToRS, Københavns Universitet findes der breve fra hende til Lange. Derimod findes der her to

I midten af juni 1939 rejste Emilie Borchardt på sommerferie i Schweiz. Med sig havde hun instituttets nye direktør Herbert Ricke. De havde planlagt at rejse tilbage til Egypten i september, men den politiske uro og krigens udbrud 1. september forhindrede dem deri. Emilie Borchardt forhørte sig først hos George Reisner, om han i hendes og Rickes fravær havde mulighed for at varetage den daglige drift af instituttet. Da dette ikke kunne lade sig gøre, henvendte hun sig i stedet til et i Kairo boende schweizisk ægtepar Hugo og Helen Picard, der flyttede ind i instituttet i juli 1940. Foruden ægteparret Picard var instituttet under krigen fortsat hjemsted for to videnskabelige medarbejdere, Otto Stenzel og Bernhard Grdseloff, der fortsatte instituttets videnskabelige virke. I eksil i Schweiz arbejdede Herbert Ricke på en afhandling, *Anmerkungen zur Baukunst des Alten Reichs*, der udkom i 1944. Emilie Borchardt genså aldrig sit hjem i Kairo. I april 1948 søgte hun om visum til at rejse til Egypten, men inden tilbagerejsen blev til noget, døde hun 31. oktober i Zürich. Herbert Ricke rejste 1950 tilbage til Kairo og overtog sammen med orientalsk E. Etienne Combe (1881-1963) ledelsen af instituttet, der nu som Schweizerisches Institut für Ägyptische Bauforschung und Altertumskunde havde fundet sit rette tilhørsforhold.⁵³ Efter Combes død fungerede Herbert Ricke som direktør for instituttet i Kairo frem til sin pensionering i 1970. Han døde seks år senere.

Afslutning

Den genfundne og her benyttede korrespondance mellem ægteparret Borchardt og H.O. Lange giver et nyt og detaljeret indblik i H.O. Langes bestræbelser på at sikre den danske stat og Københavns Universitet et videnskabeligt institut i Egypten. Ligeledes viser brevene, hvor fast et greb om instituttet først Ludwig og senere Emilie Borchardt havde, og hvor uvillige ægteparret reelt var for at løsne det. Brevene efterlader også et indtryk af et ægtepar, der ikke tøvede med at spille gamle venner og fagfæller ud mod hinanden ud fra en formodet risiko for, at institut og formue kunne blive beslaglagt. Det af ægteparret for egne midler oprettede institut i Kairo-bydelen Zamalek var dog aldrig i nærheden af at ende på danske, engelske eller amerikanske hænder. Ingen

korte ufuldendte og udaterede svarudkast fra Langes hånd, der viser, at han ikke altid var på bedste fod med hende. Det ene, B130-1, lyder: "Kære Frk. Hornemann. Som sædvanlig vil jeg begynde med at rense mig for alle grimme Beskyldninger i Retning af Ugidelighed og andre grimme"

⁵³ von Pilgrim 2013, s. 263.

af de tre lande var i sidste ende villige til at betale prisen, tildeling af indfødsret til ægteparret Borchardt, for det videnskabelige institut. En tildeling af indfødsret på de givne vilkår ville, som en embedsmand i det danske udenrigsministerium bemærkede det, i udlandets øjne med en vis ret “kunne stemples som Salg af Indfødsret med det deraf følgende odiøse Skær.”⁵⁴ I Udenrigsministeriet var man, som senest Jacob Halvas Bjerre har vist, generelt godt informeret om jødernes forhold i Tyskland. Ministeriets indstilling over for de tyske og østrigske jøder var frem til Krystalnatten 9-10. november 1938 i overvejende grad passiv og observerende. Hjælp til danske jøder, der var kommet i klemme i Tyskland eller udenlandske jøder med de rette forbindelser til Danmark forekom men var mere undtagelsen end reglen.⁵⁵ Set i det lys kommer det ikke som en overraskelse, at ministeriets embedsmænd var forbeholdne over for ægteparret Borchardts forsøg på at købe sig til dansk indfødsret. Ægteparrets relationer til Danmark var beskedne og bestod til dels i H.O. Lange og Ludwig Borchardts mangeårige venskab og dels i Ludwig Borchardts medvirken til indkøb af egyptiske oldsager til Ny Carlsberg Glyptotek og hans hjælp i 1930'erne med at sikre Danmark en stor samling videnskabeligt vigtige papyri.⁵⁶ Det var langt fra nok.

Eftertragtet var instituttet ellers, som det er fremgået såvel her som i artiklen fra 2007, og i embedsværket stillede man ikke spørgsmålstegn ved dets videnskabelige betydning. Hverken Danmark, USA eller England kunne på dette tidspunkt, som Frankrig med *Institut français d'archéologie orientale* fra 1880 og Tysklands *Kaiserlich Deutsche Institut für Ägyptische Altertumskunde* fra 1907, prale af at være repræsenteret i Egypten med et videnskabeligt institut.⁵⁷ Muligheden for at blive det forelå, i hvert fald på papiret, i sommeren og begyndelsen af efteråret 1938, men Reisners, Langes og Gardiners bestræbelser derpå løb alle ud i sandet. For H.O. Langes og dermed Danmarks vedkommende spores allerede fra midten af august 1938, måske mere præcist fra brevet 20. august, en begyndende tilbageholdenhed hos Emilie Borchardt, der formentlig til dels skyldtes den just etablerede kontakt til Norman de

⁵⁴ Rolf Kiærs notat 13.10.1938. RA: Udenrigsministeriet, j.nr. 41 V 293.

⁵⁵ Halvas Bjerre 2015, s. 56f.

⁵⁶ En artikel om erhvervelsen af Papyrus Carlsberg Samlingen er undervejs fra Kim Ryholts hånd.

⁵⁷ Om det tyske institut se Werner Kaiser: *75 Jahre Deutsches Archäologisches Institut Kairo 1907-1982*, Mainz 1982 og Siegfried Wölffling: *Untersuchungen zur Geschichte des Deutschen Instituts für Ägyptische Altertumskunde zu Kairo*. Doktorafhandling, Martin-Luther-Universität, Halle-Wittenberg 1960.

Garis Davies og Allan H. Gardiner i England og dels den begyndende erkendelse af, at instituttet ikke var helt så udsat, som Ludwig Borchardt havde antaget i ugerne inden sin død. Godt nok var fremtiden uvis og instituttets status usikker, men decideret truet var det ikke. En konklusion det danske konsulat i Kairo også drog i slutningen af september. Ludwig og Emilie Borchardt spillede på flere heste, så længe det var nødvendigt. Danmark var ikke den foretrukne. Det vidste H.O. Lange, som vi har set, udmærket allerede fra begyndelsen, og denne følelse af at halse bagefter i kapløbet mod de to foretrukne alternativer, USA og England, kan være en medvirkende årsag til den iver og pågåenhed, som Lange lagde for dagen over for navnlig Emilie Borchardt, og som i sidste endte med at irritere hende og Herbert Ricke. Naturligvis var Lange ivrig efter at sikre dansk egyptologi et fodfæste i Egypten og herigennem ikke blot bibeholde men udbygge Københavns Universitets førerposition i Norden. Som den danske egyptologis ubestridte førstemand gennem flere årtier havde H.O. Lange en arv at give videre til den unge generation af talentfulde egyptologer, han selv havde uddannet i sine år som lektor på universitetet. For Lange må sagen vitterligt have været et spørgsmål om *periculum in mora*. Først i forhold til den formodede trussel mod hans nære venners ve og vel og det nationalsocialistiske styres mulige nært forestående beslaglæggelse af institut og formue, dernæst i kapløbet om sikringen af instituttet for Danmark og Københavns Universitet. H.O. Langes ivrighed og mange spørgsmål blev af Emilie Borchardt udlagt som et udtryk for smålighed, men skal nok snarere ses som et udtryk for Langes grundighed. Han forsøgte at danne sig et godt overblik over den komplicerede sag, så han selv var klædt ordentligt på til de forhandlinger, han i Danmark førte med politikere, embedsmænd og universitetets ledelse. Om han i sin iver gik over stregen i sine bestræbelser på at sikre sig instituttet, er et spørgsmål om temperament. Selv nåede han ikke at få den endelige afslutning på institutsagen med. Han døde knap 80 år gammel 15. januar 1943.

SUMMARY

LARS SCHREIBER PEDERSEN: “*Ich zweifle nicht, dass man hier für die Bauforschung sorgen könnte.*” [“*I do not doubt that one could take care of construction research here.*”] *New light shed on H. O. Lange’s struggle for a Danish scientific institute in Egypt 1938–39*

Fund og Forskning 46 from 2007 contained an article about the Egyptologist and head librarian at The Royal Library from 1901–1924, H. O. Lange’s attempt to help his long-time friend, the German-Jewish Egyptologist Ludwig Borchardt and his wife Emilie to acquire Danish citizenship and at the same time ensure Denmark and Copenhagen University a scientific institute in Cairo in Egypt. As early as 2007, it was clear that parts of the initial correspondence were missing between Ludwig Borchardt and later, after Ludwig Borchardt’s death on 12 August 1938, his wife Emilie Borchardt and H. O. Lange. Lange quoted diligently from these letters when he promoted Ludwig and Emilie Borchardt’s case in the summer and autumn of 1938 to several Danish ministries and at Copenhagen University.

Part of the supposedly lost correspondence, including 14 letters from Ludwig and Emilie Borchardt to H. O. Lange, as well as three response drafts from H. O. Lange showed up a few years ago at Copenhagen University and constitute the focal point of this article. The letters provide new and detailed insight into H. O. Lange’s efforts to ensure the Danish state and Copenhagen University the scientific institute in Egypt. An institute, which could help highlight the leadership of Danish Egyptology in the Nordic countries. The rediscovered letters also document how tight a grip Ludwig and Emilie Borchardt had on the institute, and how unwilling the couple really were to entrust the institute and its corresponding assets to the Danish State. The letters leave the impression of a married couple, who did not hesitate to play close friends and peers (George Reisner, Allan H. Gardiner and H. O. Lange) against one another based on a supposed risk that the institution and its assets could be seized by National Socialist Germany.

However, the foundation created by the couple using private funds in the district of Zamalek in Cairo, was never close to ending up in Danish, English or American hands. Since the alleged risk of seizing the institute and its corresponding assets in the late summer of 1938 had blown over, Emilie Borchardt gradually retracted the feelers she had put out. In the three countries, which participated in the battle to take over the institute, namely USA, England and Denmark, civil servants and politicians were in the end not willing to pay the price presented by the Borchardts for the scientific institute, plus the granting of citizenship. Today, the institute bears the name *Schweizerisches Institut für Ägyptische Bauforschung und Altertumskunde* (*Swiss Institute for Architectural and Archaeological Research on Ancient Egypt*) and continues to be financed by the foundation created by Ludwig and Emilie Borchardt.

